

4/2022,
iyul-avgust
(№ 00060)

СУҒУРТА БОЗОРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Аскарова Мавлуда Турабовна

Тошкент давлат иқтисодиёт университети “Макроиктисодий таҳлил ва прогнозлаштириш” кафедраси мудири, и.ф.н., доцент. Тошкент, Ўзбекистон. m.asqarova@tsue.uz

Рахимов Темур Фуркатович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил тадқиқотчиси. Тошкент, Ўзбекистон.

DOI: https://doi.org/10.55439/EIT/vol10_iss4/a32

Аннотация

Ушбу мақолада миллий суғурта бозорини янада ислоҳ қилиш ва унинг жадал ривожланишини таъминлаш, суғурта хизматларининг талаб юқори бўлган янги турларини жорий этиш, истеъмомчиларнинг суғурта бозорига бўлган ишончини ошириш ҳамда ушбу соҳадаги фаолиятни тартибга солишда инновацион ёндашувларни қўллаш жараёнлари келтирилган. Шунингдек, мазкур соҳадаги илмий изланишлар таҳлил қилиниб, замонавий суғурта бозори фаолиятининг асосий тамойиллари кўрсатиб ўтилган ҳамда суғурта ташкилотлари фаолияти самарадорлигини ошириш, улар фаолиятини тартибга солиш, уларнинг хўжалик юритувчи субъектлар ривожланишининг хавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлашга қўшган ҳиссасини ошириш мақсадида инновацион ривожланишини бошқариш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: суғурта бозори, хизматлар, инновацион фаолият, истеъмомчилар, суғурта компаниялари.

Кириш

Суғурта бозори фаолиятини такомиллаштириш, унинг самарадорлигини ошириш ва ялпи ички маҳсулот яратиш ҳамда тадбиркорлик барқарорлигини таъминлашга қўшилаётган ҳиссани ошириш суғурта соҳасида турли инновацияларни қўллашга асосланиши керак. Ушбу жараёнда муаммоларни келтириб чиқарадиган ва бундай аниқ соҳада инновацион ёндашувларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишга тўсқинлик қилувчи сабабларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда молия бозорини янада ривожлантириш, аҳолини сифатли молиявий хизматлар билан қамраб олиш кўламини кенгайтириш, суғурта ташкилотлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш, шунингдек, ушбу соҳада истеъмомчиларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари изчил амалга оширилмоқда.

Шу билан бирга ислохотларнинг ҳозирги босқичида иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминлашга, аҳоли ҳаётининг сифати ва даражасини оширишга йўналтирилган молиявий хизматларни фаол ривожлантириш республикада суғурта бозорининг ролини кучайтиришни ва суғурта воситаларини кенг қўллашни тақозо этмоқда. Миллий суғурта бозорини янада ислох қилиш ва унинг жадал ривожланишини таъминлаш, суғурта хизматларининг талаб юқори бўлган янги турларини жорий этиш, истеъмолчиларнинг суғурта бозорига бўлган ишончини ошириш ҳамда ушбу соҳадаги фаолиятни тартибга солиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан ҳисобланмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Ўзбекистонда суғурта фаолиятини тартибга солиш бўйича сўнги йилларда салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 2 августдаги “Ўзбекистон Республикасининг суғурта бозорини ислох қилиш ва унинг жадал ривожланишини таъминлаш чоратадбирлари тўғрисида” ПҚ-4412-сон қарорига [1] асосан суғурта соҳасида норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш, шу жумладан халқаро ташкилотларнинг стандартлари ва тавсияларини ҳамда ушбу соҳадаги энг яхши жаҳон тажрибаларини изчил жорий этиш мамлакат суғурта бозорини ислох қилиш ва жадал ривожлантиришнинг асосий йўналишларидан бири сифатида белгиланган. Белгиланган ушбу вазифалар шубҳасиз, бугунги кунда фаолиятини олиб бораётган илмий тадқиқотчилар олдига суғурта фаолиятини тартибга солиш бўйича чуқур илмий изланишлар олиб бориш, хорижий тажрибани чуқур ўрганиш, энг сўнги ютуқларни суғурта фаолиятини ривожлантириш ва тартибга солишда қўллаш вазифасини қўяди.

Таъкидлаш керакки мазкур соҳада бугунги кунга қадар жуда кўп олимлар ва тадқиқотчилар томонидан илмий изланишлар олиб борилган. Жумладан, профессор Robert W. Klein (АҚШ) ўз тадқиқотида таваккалчиликларни бошқариш бўйича қарорлар қабул қилиш ва суғурта маҳсулотини истеъмолчиларининг ушбу маҳсулотларга бўлган эҳтиёжларини қондириш учун суғурта тармоғининг аста-секин ривожланиши давомида тартибга солувчи органлар ўзларининг назорат қилиш услублари, дастаклари ва сиёсатини яхшилаб борганлигини қайд этган. Унинг нуқтаи назарига кўра, суғурта фаолиятини тартибга солиш бўйича ислохотлар узлуксиз жараён ҳисобланади ва бунга кўплаб олимлар, хусусан, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозлари жиддий таъсир кўрсатади [2].

Andy Winkler амалга оширган тадқиқот натижалари 2008-2009 йилда бўлиб ўтган жаҳон молиявий инқироzi глобал тизимли аҳамиятга эга бўлган суғурта компанияларининг молиявий ҳолатига салбий таъсир кўрсатгандан сўнг алоҳида давлатлар ва суғурта секторини халқаро тартибга солувчи органлар суғурталовчиларнинг тўлов қобилияти ва молиявий барқарорлигини таъминлаш билан боғлиқ капиталга ўрнатилган талаблар ва бошқа стандартларни қайта кўриб чиқиш бўйича фаол ҳаракат қилаётганлигини кўрсатган [3].

Яна бир гуруҳ экспертлар суғурта компанияларининг турлари суғурта фаолиятини тартибга солувчи ва назорат қилувчи давлат органларига таъсир кўрсатади, деб ҳисоблашган [4]. Уларнинг фикрларига кўра, суғурта компанияларининг ҳажми ва мураккаблиги тартибга солувчи орган фаолиятига таъсир кўрсатиши, кўпроқ, тегишли давлат органида ишлайдиган ходимлар сони

ва бюджетига таъсир кўрсатади.

Суғурта фаолиятини тартибга солишга оид олим ва мутахассисларнинг қараш ва ёндашувларини таҳлил этар эканмиз, Baird Webel ва Carolyn Cobbнинг бу борадаги илмий изланишлари эътиборимизни тортди [5]. Ушбу муаллифнинг ёзишича, суғурта фаолиятини тартибга солишнинг классик шаклланган мақсади суғурта компанияларининг тўлов қобилияти ва уларнинг бизнес фаолиятини мониторинг қилиш орқали суғурта маҳсулоти истеъмолчиларининг манфаатларини ҳимоя қилиш ҳисобланади. Baird Webel фикрини давом эттириб, таъкидлайдики, ғоя шундан иборатки, одатда, суғурта маҳсулоти истеъмолчилари суғурта компанияси билан бир хил позицияда турмайди, шу тўғрисида, суғурта шартномаси шартларини давлат назорат қилиши лозим.

Henry Ellis умумий суғурта тармоғида фаолият кўрсатаётган суғурта компанияларига нисбатан ҳаётни суғурталаш билан шуғулланаётган компаниялар фаолиятини давлат томонидан қаттиқ тартибга солиш ва назорат қилиш керак, деган фикрни илгари сурган [6].

Доцент Х.Шеннаев тадқиқотида суғурта фаолиятини тартибга солишнинг халқаро тажрибаси АҚШ, Европа Иттифоқи ва унга аъзо давлатлар, Буюк Британия, Германия ҳамда Осиёнинг тараққий этган давлатлари Япония ва Хитой мисолида тадқиқ этилган. Улар томонидан глобализация шароитида жаҳон миқёсида суғурта фаолиятини тартибга солиш билан боғлиқ ўзгариш ва тенденциялар таҳлил этилган. Тадқиқот натижаларига асосланган ҳолда суғурта фаолиятини тартибга солишнинг илғор ва замонавий шаклларини Ўзбекистон суғурта фаолияти амалиётида қўллаш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган [7].

Лекин суғурта фаолиятини тартибга солишда илмий изланишлар етарли даражада олиб борилмаяпти. Шу боис суғурта фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилиш бўйича керакли чора-тадбирларни амалга ошириш, суғурта фаолиятини тараққий эттириш ва тартибга солиш бўйича инновацион усул ва услубларини такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш бугунги кунда муҳим аҳамият касб этади.

Тадқиқот методологияси

Миллий суғурта бозорини янада ислоҳ қилиш ва унинг жадал ривожланишини таъминлаш, суғурта хизматларининг талаб юқори бўлган янги турларини жорий этиш, истеъмолчиларнинг суғурта бозорига бўлган ишончини ошириш ҳамда ушбу соҳадаги фаолиятни тартибга солишда инновацион ёндашувларни қўллаш бўйича олимлар томонидан олиб борилган илмий изланишлар қиёсий таҳлил қилиниб, замонавий суғурта бозори фаолиятининг асосий тамойиллари, суғурта ташкилотлари фаолияти самарадорлигини ошириш, улар фаолиятини тартибга солиш, уларнинг хўжалик юритувчи субъектлар ривожланишининг хавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлашга қўшган ҳиссасини ошириш мақсадида инновацион ривожланишни ташкил этиш муҳимлиги асосланди.

Таҳлил ва натижалар

Мамлакатимизнинг замонавий миллий иқтисодиёти бозорининг ажралмас элементи суғурта бозоридир. Унинг кўриниши жамиятни (аҳоли, хўжалик юритувчи субъектлар ва бошқа ташкилот ва муассасалар) тасодифий хавф ва

тахдидлардан ҳимоя қилиш зарурати билан юзага келади. Суғурта бозори бозор иқтисодиётининг алоҳида қисми бўлиб, унинг муносабатларининг асосий субъектлари суғурта хизматларини ишлаб чиқарувчилар-сотувчилар (суғурталовчилар), истеъмолчилар (суғурталовчилар) ўртасида молиявий (суғурта) бўлган кўплаб воситачилардир.

Суғурта маҳсулотини товар сифатида сотиб олиш ва сотиш, унга бўлган талаб ва таклифни шакллантириш билан боғлиқ муносабатлардир. Суғурта муносабатларининг ўзига хос хусусиятларини, суғурта бизнесида юзага келадиган муаммоларни аниқлаш, суғурта бошқарувига инновацион ёндашувларни аниқлаш суғурта бозорининг табиати ва мазмунини, унинг таркибий элементларини (институтларини), уларнинг ўзаро таъсири механизмини, суғурта субъектлари билан муносабатларни асослашни талаб қилади.

Мамлакатимизда суғурта бозорининг шаклланиши ва ривожланиши миллий иқтисодиётда бозор муносабатларининг етарлича юқори даражада ривожланганлигидан далолат беради. Замонавий суғурта бозори фаолиятининг асосий тамойиллари орасида қуйидагиларни алоҳида таъкидлаш керак:

- суғурта фаолиятини марказсизлаштириш ва монополиядан чиқариш;
- суғурта хизматларини кўрсатишда рақобатни ривожлантириш;
- талаб ва таклиф қонунларига асосланган нарх ва ҳисоб-китоб эркинлиги;
- қайта суғурталашда суғурталовчиларнинг рақобати ва ҳамкорлиги

комбинацияси;

суғурта пулларини, фондларини, ассоциацияларини яратиш, ўта хавфли ва йирик рискларни суғурталаш;

- суғурта қопламасининг кафолатлари ва ишончилиги;
- суғурталовчи ва бошқалар тўғрисидаги маълумотларнинг сиёсат эгаси учун

ошкоралик ва маълумотлардан фойдаланиш имконияти.

Суғурта бозорини қуриш тамойиллари ва муайян минтақада маълум (ёки берилган) вақтда шаклландиган суғурта хизматларини кўрсатиш шартлари суғурта бозори конъюнктурасини тавсифлайди.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, суғурта бизнесидаги тенденциялардан бири мажбурий суғурта улушининг ортиши ва ихтиёрий суғурта улушининг камайиши ҳисобланади.

Мамлакатимизда хўжалик юритувчи субъектлар учун хавф ва таҳдидлар доираси қисқармай, ҳатто ўсиш тенденциясига эга бўлган замонавий шароитда суғурта фаолияти кўламини кенгайтириш, инновацион ёндашувлардан қатъийроқ ва самаралироқ фойдаланиш ҳамда суғурта фаолиятини такомиллаштиришга объектив эҳтиёж сезилмоқда. Ушбу жараёнларни бошқариш имкониятини ошириш ва суғурта компаниялари фаолиятини фаоллаштириш, шунингдек, тадбиркорлик фаолияти барқарорлиги ва хавфсизлигини таъминлаш манфаатларидан келиб чиққан ҳолда суғурта соҳасида давлат бошқарувини кучайтириш, суғурта хизматларига талаб ва жозибадорликни ошириш учун шарт-шароитлар яратиш керак.

Бизнингча, суғурта ташкилотлари фаолиятини такомиллаштириш инновацион асосда амалга оширилиши керак. «Инновация», “инновацион фаолият”, “инновацион жараёнлар” тушунчалари ва бошқалар замонавий фанда кенг қўлланилади. Бироқ, бу масалалар бўйича консенсус йўқ ва бундан ташқари,

суғурта саноатининг инновацион компоненти кам ифодаланган. Инновация деганда маълум бир вақтда, маълум бир соҳада, маълум бир вақтда жамият томонидан арзонроқ харажат эвазига олинган янги товар (асосан янги ёки янги истеъмол сифати билан такомиллаштирилган) сифатида қабул қилинадиган қиймат, фойдалилик тушунилиши керак.

Бизнинг фикримизча, суғурта соҳасидаги инновациялар суғурта хизматлари қийматини оширишга, сифат жиҳатидан янги имтиёзларга эга бўлишга, суғурта маҳсулотини суғурталанган (суғурта хизматларининг асосий истеъмолчиси) эҳтиёжларига яхшироқ мослаштиришга, суғурта хизматларини тақдим этиш вақтини қисқартиришга қаратилган бўлиши керак. Хизмат кўрсатиш, уни олиш учун умумий харажатларни камайтириш ва рентабелликни ошириш суғурта ташкилотлари, уларнинг тадбиркорлик фаолияти кўлами ва доирасини кенгайтириши керак.

Суғурта бизнесидаги инновацияларнинг моҳияти ва мазмуни инновациянинг хоссалари ва функцияларини, инновацион жараёнларнинг қонуниятлари, инновацияларни бошқаришнинг ўзига хос хусусиятларини ва бошқаларни ҳисобга олган ҳолда инновациянинг услубий асослари билан ифодаланади.

Инновацияларни тавсифлашда турли хил ёндашувларни ҳисобга олган ҳолда шуни таъкидлаш керакки, улар, натижа, жараён, тизим ёки комплекс ўзгариш сифатида ифодаланиши мумкин. Бозор иқтисодиёти шароитига, замонавий тадбиркорликнинг аҳволига қарамай муайян камчиликларни ҳисобга олсак, энг мақбули жараён – утилитар ёндашувдир. Ушбу ёндашув суғурта бизнесидаги инновацияларнинг моҳияти ва мазмунини аниқлаш учун муҳим ва энг мақбулдир. Суғурта инновацияларини олишнинг асосий соҳаси суғурта бозори, яъни суғурта маҳсулотини ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айирбошлаш ва истеъмол қилиш бўйича унинг асосий субъектлари ўртасида юзага келадиган муносабатлар, алоқалар тизимидир. Шу билан бирга, шуни инобатга олиш керакки, илмий ишланмалар, таклифлар, инновациялар, ноу-хау ва бошқа инновациялар, қоида тариқасида, уларни синовдан ўтказиш натижаси бўлиб, уларда фаолият юритувчи профессионал кадрлар тайёрлаш зарур.

Суғурта инновациялари инновацион жараённинг турли босқичларида олиниши мумкин. Буларга қуйидагилар киради:

- принципиал жиҳатдан янги суғурта маҳсулотини яратиш;
- сифатни яхшилаш ёки янги истеъмол хусусиятларини яратиш;
- кўрсатилаётган суғурта хизматлари турларини кенгайтириш;
- хизматлар кўрсатиш шартлари ва харажатларини қисқартириш;
- суғурта маҳсулотига техник хизмат кўрсатишни такомиллаштириш;
- эски хизматларни сотиш каналларини ривожлантириш;
- суғурта фаолиятини бошқаришни такомиллаштириш;
- янги маркетинг технологияларидан фойдаланиш;
- консалтинг воситаларидан мослашувчан фойдаланиш;
- суғурта компанияларининг ташқи муҳит элементлари билан ўзаро алоқаларини такомиллаштириш ва бошқалар.

Суғурта фаолиятининг инновацион ривожланишини бошқариш суғурта жараёнларини тартибга солишга, тадбиркорлик ва жамиятни турли хил безовта

қилувчи (бузғунчи) таъсирлардан ҳимоя қилишни таъминлаш манфаатлари йўлида уларнинг уйғун ва барқарор ривожланишини таъминлашга қаратилган.

Хулоса ва тақлифлар

Хулоса сифатида айтиш керакки суғурта ташкилотларининг инновацион фаолиятини бошқариш мослашувчан, суғурта фаолиятининг ўзига хос минтақавий шартларига мослаштирилган бўлиши керак. Яъни, бошқарувнинг ўзи инновацияларга муҳтож бўлиб, белгиланган мақсадга энг кам харажат билан эришишни таъминлайди, вақтни қисқартиради, рентабелликни оширади, бизнес барқарорлиги ва хавфсизлигини таъминлайди. Бунинг учун, биринчи навбатда, бошқарув механизмини такомиллаштириш, яъни уни замонавий шароитларга, бошқарув воситаларининг муаммолари ва имкониятларига мослаштириш, яъни, чора-тадбирлар, рағбатлантириш, усуллар, ёндашувлар, шартлар, кучлар ва воситалар тизимидир.

Шундай қилиб, суғурта ташкилотлари фаолияти самарадорлигини ошириш, улар фаолиятини тартибга солиш, уларнинг хўжалик юритувчи субъектлар ривожланишининг хавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлашга қўшган ҳиссасини ошириш мақсадида суғурта ташкилотларининг инновацион ривожланишини бошқаришни янада такомиллаштириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 2 августдаги “Ўзбекистон Республикасининг суғурта бозорини ислоҳ қилиш ва унинг жадал ривожланишини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4412-сон қарори. <https://lex.uz/docs/4459802>.

2. Robert W. Klein, Principles for Insurance Regulation: An Evaluation of Current Practices and Potential Reforms, The Geneva Papers on Risk and Insurance - Issues and Practice volume 37, pages175–199 (2012).

3. Andy Winkler, Developments in the Regulation of Global Insurers: A Primer, may 13, 2015. <https://www.americanactionforum.org/research/developments-in-the-regulation-of-global-insurers-a-primer/>.

4. Policy Guidance on the Structure of Insurance Regulation and Supervision, OECD 2020, <http://www.oecd.org/finance/insurance/Policy-Guidance-on-the-Structure-of-InsuranceRegulation-and-Supervision.htm>.

5. Baird Webel, Carolyn Cobb, Insurance Regulation: History, Background, and Recent Congressional Oversight. <https://www.everycrsreport.com/reports/RL31982.html>

6. Henry Ellis, Government Regulation of Insurance Companies, Journal A Guide to Insurance Management, Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1007/978-1-34907495-2_17, Online ISBN 978-1-349-07495-2, https://link.springer.com/chapter/10.1007/9781-349-07495-2_17.

7. Х.Шеннаев. Суғурта фаолиятини тартибга солишнинг халқаро тажрибаси // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2020 yil. 229-240 бетлар.